

Дешевенко Л. П.

Східноєвропейський університет економіки і менеджменту

Щербина С. І.

Черкаський державний бізнес-коледж

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ НА РОЗВИТОК ГАЛИЧИНИ НА РУБЕЖІ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ

У статті представлені матеріали, що розкривають соціально-економічні теорії І. Франка. На основі джерел розкриваються погляди вченого на розвиток аграрного сектору Галичини, особливості становлення банківської системи, системи оподаткування, фіскальної політики, формування державного бюджету в умовах формування ринкових відносин. Аналізу піддаються також статті письменника з філософської та політологічної тематики.

Ключові слова: *соціально-економічна теорія, економічне життя, національна економіка, фінанси, банківництво, регіоналістика, соціалізм.*

Deshevenko L.

East European University of Economics and Management

Shcherbyna S.

Cherkasy State Business College

THE IMPACT OF STATE ECONOMIC POLICY ON THE DEVELOPMENT OF HALYCHINA AT THE TURN OF XIX–XX CENTURIES

The article deals with the materials demonstrating Ivan Franko's social-economic theories. Using the sources the author has revealed the scientist's view on Halychina's agricultural sector development, the formation peculiarities of Halychina's banking and the taxation systems, fiscal policy, state budget forming within the market relations. Franko's political and philosophical articles have also been analysed.

Keywords: *social-economic theories, economic life, national economy, finance, banking, region studies, socialism.*

ВСТУП

Стаття пов'язана із вивченням економічних поглядів видатного українського вченого кінця ХІХ – початку ХХ ст. І. Я. Франка. Будучи носієм української літературної мови, він вперше запровадив і

використав економічні терміни. У поглядах та наукових працях Івана Яковича існувала логічна система економічних категорій. І ця система дала можливість ученому широко проаналізувати систему грошового обігу в ринковій економіці, а також розвиток фінансової системи. У багатьох своїх працях він демонструє розуміння сутності механізму оподаткування.

Аналізуючи Франкові економічні дослідження, не можна не дивуватися нагромадженню в них різних статистичних даних, що вперше ілюструють функціонування тодішнього галицького села. Він вважає, що статистичні дані треба зберігати і розглядає їх як «банк даних» для майбутніх економічних реформ [10].

Наукова спільнота України відгукнулася серйозними статтями про діяльність ученого, економіста і письменника у 2006 р., коли святкувалась 150 річниця з дня його народження, але сьогодні інтерес до економічних теорій Франка згас.

Вагомий внесок у розробку економічної думки та популяризацію Франкових поглядів та теорій зробили Злупко С., Левинський В., Дієперов В., Романів Є., Грицюк Я., Єшкілев В. та інші.

Провідним дослідником в Україні економічної спадщини Франка є Злупко С. У його працях початку XIX ст. акценти зроблені на:

1) вивченні та переосмисленні Іваном Яковичем економічної думки світу [5];

2) аналізі становища українських земель у складі двох імперій, що знайшли своє відображення у статтях з регіоналістики [3];

3) широкій аналітиці аграрного сектору Галичини кінця XIX – початку XX ст. [9];

4) аналітиці фінансів, бюджету, банківської та фіскальної політики (ці питання дуже цікавили Франка з погляду на те, що в кінці XIX ст. фінансово-кредитна діяльність активізувалась і серйозно впливала на економічний прогрес) [4].

Цікавими видаються дослідження представника української діаспори Канади В. Левинського, який переосмислив Франкові екскурси в історію земельних відносин Галичини [6].

Серйозні дослідження аграрної тематики в творчості І.Франка проведено Дієперовим В. Його статті будуть цікаві як для економістів та істориків, так і для пересічних читачів, бо поєднують економічні теорії, статистичні дані з фрагментами поетичної та прозової творчості Франка [1].

Новими і несподіваними стали дослідження еволюції соціально-економічних та політичних поглядів письменника Вони базуються на аналізі економічних програм політичних партій Галичини.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Іван Франко постійно привертає увагу усе нових і нових дослідників, бо залишив помітний слід у всіх галузях знань своєї

епохи. Наукові та художні твори митця перекладено більше ніж на сто мов світу. Усі дослідники Франкової спадщини фіксують геніальність його як поета, прозаїка, перекладача. Вчені-економісти говорять про Івана Яковича як знавця соціологічних, філософських, політологічних наук. Ці знання дозволяють прив'язати героїв літературних творів до тодішньої дійсності, ставлять проблеми і пропонують шляхи їхнього вирішення.

Особлива увага в цьому дослідженні приділена науковим працям Франка, які торкаються економічної теорії і практики. Звертається увага, що спадщина Франка в галузі економічних знань відображає не лише місцеві галицькі особливості кінця XIX – поч. XX ст., вона увібрала в себе міжнародний теоретичний і господарський досвід.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

І. Франко не тільки великий поет і перекладач, романіст, драматург, учений-дослідник усної народної творчості, громадський діяч. Він є одним з фундаторів першої в Західній Україні політичної партії європейського типу – Русько-Української Радикальної партії.

Відомий галицький літератор та організатор фестивалю «Франкомісія» В. Єшкілев називає Івана Яковича «цивілізатором власного народу».

«Академія в одній особі» – це слова М. Грушевського про Франка. Внучка поета Зіновія Франко говорить, що до 50-томного видання письменника можна сміливо додати ще 10 томів неопублікованої наукової спадщини.

Економічні дослідження І. Франка увійшли до 44-го тому зібрання його творів. Це близько 80 статей, написаних у різні періоди його життя і з різних світоглядних позицій. Відомо, що на початку свого творчого і громадського життя Іван Якович захоплювався марксистською ідеологією, особливо економічними теоріями К. Маркса. До речі, радянська історіографія змальовувала письменника лише як марксиста і соціаліста, замовчуючи, що в кінці свого творчого шляху Франко еволюціонував у бік націоналізму.

Дослідники економічної спадщини Франка радянської доби цитували його праці «Хто є робітник?», «На кого працюємо?» в сенсі аналізу тогочасного капіталізму з позицій марксизму. Але письменник поступово відходить від захоплення науковою теорією, він критично ставиться до ідеї диктатури пролетаріату як головного засобу здійснення соціалістичних перетворень [10].

Погляди Франка на виникнення держави були близькими до марксистських. Зародження її він пов'язує із зародженням приватної власності [7].

В усіх своїх творах письменник позиціонує себе як ворог соціальної несправедливості. Він заявляє про своє несприйняття стану, коли «великі багатства, з одного боку, зібрані в немногих руках, і

страшенна бідність – з другого боку, що душать мільйони народу» [2]. Франко вважає, що змінити таку ситуацію – найперша мета партій соціалістичного спрямування, «бо політична незалежність нічого не важить для людей за внутрішньої соціальної неволі» [7].

Свої думки про зміну суспільного ладу Франко поширював серед друзів і однопартійців. У листі до О. Рошкевич він зазначив: «Велика всесвітня революція поволі рознесе теперішній порядок, а настановить новий» [4]. Бачення Франком революції теж своєрідне: «ряд культурних, наукових і політичних фактів, будь вони криваві або й зовсім ні» [3].

Говорячи про новий суспільний лад, Франко вказує, що головною його рисою має стати соціальна справедливість, бо «плоди праці належать трудівникові», а «якась частина спільного громадського продукту піде на спільну справу, на школи, на музеї, наукові заходи, управління» [9]. Для реалізації цієї програми, за Франком, потрібно:

1) держаний кредит для пролетарів та організація спілок, що стануть підприємцями державних робіт (будівництва залізниць та ін.);

2) поступова експропріація великих підприємств, поміщицьких земель, будинків у містах (тобто переведення їх у приватну власність, у руки держави чи громадян) і винаймання їх за низькими цінами робітничими спілками чи робітниками [5].

Вчений твердить, що спільне ведення виробництва, широке використання машин, чіткий поділ праці приведе до швидкого виробництва необхідної кількості продукції, скорочення робочого часу дасть змогу працюючим зайнятись благоустроєм населених пунктів. А в перспективі – визиск взагалі зникне, бо не буде поділу на багатих і бідних [9].

Аналізуючи суспільно-економічні твори та статті Франка, можна зробити висновок, що в більшості з них йдеться про економічну історію селянства Східної Галичини.

Першим серйозним дослідженням економічної історії галицького села до скасування у 1848 році панщини та кріпацтва стала книга «Панщина та її скасування 1848 року в Галичині», опублікована у 1898 році. Твір розпочинається інформацією про ті давні часи, «коли наші люди жили ще родинами». Велика увага приділена реформаторським ініціативам австрійської імперії Йосифа II. «Цей правитель, – каже Франко, – був перейнятий просвітними думками свого часу» [6]. Він, захоплений тодішніми новаціями економічної думки, вважав хліборобство головним джерелом народного багатства, а селян – найважливішим продуктивним станом суспільства. Вінцем діяльності Йосифа II Франко вважав указ від 10 лютого 1789 року, яким панщина повністю скасовувалась. Гроші стають єдиною мірою і формою підданських повинностей [6].

Франко вважає, що найголовнішим наслідком йосифівських реформ було те, що вони хоч і не ліквідували соціального конфлікту в галицькому селі, та все ж перевели його в сферу закону [5].

Пояснюючи, чому після смерті Йосифа II усі його реформи були ліквідовані, Франко доводить вигідність для поміщиків панщини та збереження колоніального статусу Західної України. На початку XIX ст. селянські повинності зросли вдвічі. Галичина залишалася «хлібною коморою» для Австро-Угорщини (експортувалася велика частина збіжжя з поміщицьких маєтків Західної України, а це приносило досить великий прибуток власникам маєтків). При цьому періодично села Галичини охоплював голод. За економічними викладками І. Франка, 44 % орних земель були у власності польських і іноземних поміщиків, число яких складало 50 тисяч, тоді як 2 000 700 селян обробляли 56 % орної землі [1].

Франко критикує схему компенсації з державної скарбниці поміщикам за втрату панщини. Пани також звільнялись від опікунських обов'язків над селянами (наприклад, від обов'язку допомагати на випадок стихійних лих, епідемій). Критиці Франко піддає і невирішеність проблеми сервітутів (ліси, пасовища, луки), тому що селяни за користування ними сплачували поміщикам певну суму на основі добровільних угод [8].

Франко вважає, що скасування панщини було проведено з повним нехтуванням інтересів селянства. Крім грошового відшкодування за землю, селяни змушені були платити за користування сервітутами, що робило їх залежними від панів у господарському сенсі.

Міркуючи про становище західноукраїнського села, Франко поряд з проблемами економічними звертає увагу і на гуманістичні цінності: «Це і не соціалізм, і не комунізм, а справедливість» [10]. Серед ідеалів Івана Яковича соціальна справедливість знаходилась на найвищому щаблі. Письменник – прихильник ідеї «вселюдної рівності», тому він засуджує будь-яку «диктатуру чи то капіталу, чи то пролетаріату» [7].

За всіх часів учених-економістів чи не найбільше цікавили питання власності на засоби виробництва. Франко вважав, що «...земля, машини і всі прилади до праці, сирий матеріал і фабрики мають бути спільною, громадською власністю» [1].

Через свої творчі доробки вчений-економіст проводить ідею вирішальної ролі в економічному процесі людини праці. Франко критикує ідею використання найманої праці, закликає змінити суспільні відносини та обернути їх на користь працівника [9].

Письменник мріє про такий лад, коли «людська праця не буде вже товаром, який можна продавати і купувати, а буде першим

обов'язком усіх громадян» [8]. Франко виступає за спільну працю як найбільш економічно доцільну, усіма її плодами повинні розпоряджатись працюючі [5]. Праця має бути належним чином оплачена: у Німеччині, Франції простий робітник заробляє стільки за 1 годину, скільки в Галичині за повний робочий день (зазначає Франко) [10].

Вище у цій роботі зазначалось, що Іван Якович переймався становищем селянства, намагався глибоко проаналізувати зміни, що стались у аграрній сфері Австро-Угорщини після ліквідації кріпацтва. Велика статистична робота була пророблена ним для оцінки аграрного потенціалу та головних проблем селян Галичини. У 1880 р. середня густина населення краю складала 84 особи на 1 км². При повній відсутності промисловості кожна одиниця землі мала годувати вдвічі більше людей, ніж у розвинених європейських державах. У середньому селянські господарства мали 4 морги землі, а це не могло зробити його товарним. Селянські злидні, висока смертність, малоземелля – це теми публіцистичних нарисів І. Франка. Його непокоїть постійне роздріблення землі, тому вчений рекомендує: «... якщо в родині три сина, то хай двоє здобудуть інші професії, знайдуть собі іншу справу, а на землі нехай лишається один» [4].

Франко ще і один з найглибших дослідників проблем трудової еміграції галичан кін. XIX – поч. XX ст. Він засуджує імперську політику, яка стримувала виїзд селян, і робить висновок, що емігрують все-таки більш-менш заможні родини, а на селі залишаються малоземельні бідари [8].

На жаль, зламу на краще в наші часи в аграрному секторі Західної України не відбулось. Низька землезабезпеченість західноукраїнського регіону – причина того, що тут оплата праці вдвічі менша, ніж в аграрному секторі степової України. От і виїжджають люди, не маючи пристойної роботи, в пошуках матеріальних статків. Українські демографи говорять, що на початку XXI ст. кожен четвертий мешканець західноукраїнських сіл працює за межами України.

На рубежі XIX–XX ст. в імперії Габсбургів існував пристойний земельний ринок. Великі площі сільськогосподарських угідь переходили до банків, поширилась практика ліcitaцій (акційного продажу селянських наділів). Франко пильно вивчав методи позичкового капіталу і прийшов до висновку: селян треба застерігати від довірливого ставлення до банків та іпотеки. Життя підтвердило ці переконання вченого: резонансною подією економічного життя Австро-Угорщини кінця XIX ст. став крах Рустикального (селянського) банку. Альтернативою банкам, вважав Франко, є громадські позичкові каси, це дає можливість капіталам залишитися в громаді, а не перекочувувати в кишені лихварів [4].

Франко фіксує таку негативну тенденцію, порівнюючи аграрне життя Східної (української) та Західної (польської) Галичини: зростання кількості дуже дрібних селянських господарств, що, звичайно, не спроможні до конкурентної боротьби. Їхня перспектива – дрібнішати і слабшати. Щоб вистояти, треба збільшувати земельні площі, а значить, необхідно об'єднуватись. У вірші «Гадки на межі» про таку ситуацію Франко пише: «По сей бік чотири загони Трохимові, по той бік Михайлові три...» [10]. Ці дві родини бідують і, щоб змінити ситуацію, треба, за Франком, об'єднати землю, знаряддя праці, зусилля.

В кінці XIX – на початку XX ст. у сільському господарстві найбільшу ефективність демонстрували поміщицькі господарства (фільварки). Там використовувались кращі з відомих на той час методи і засоби. Тому Іван Якович ставить такі фільварки і американських фермерів за приклад селянам. Говорив учений і про велику роль сільськогосподарських машин: «вони роблять рільничу роботу швидше, ліпше і дешевше» [3].

Франко мріє про реформи, які б інтенсифікували вітчизняне виробництво. У загальному вигляді ці реформи бачаться вченому так: у громадському фільварку мають однаково розвиватись і сільське господарство, і виробництво. В такому разі плоди землі, перероблені на місці в кінцевий продукт, дадуть досить високі прибутки. Щоб знайти кращі умови реалізації продукції, треба об'єднуватись у торговельні товариства. Але щоб створити такий механізм, вважає економіст, треба дотримуватись «научної господарки» [9].

Найбільш проблемна галузь сільського господарства Галичини – тваринництво. За даними аграрного сектору Австро-Угорщини, на 1880 р. у Галичині на 1000 осіб припадало 368 голів худоби. Франка така пропорція зовсім не дивує: «Як може селянин, у якого 4 чи менше мори землі, використати худобу?». Учений знав, що ніяк [3].

У своїх економічних дослідженнях він доводить, що майбутнє тваринництва за великими фермами, а не за селянськими хлівами.

Враховуючи умови гри в часи ринкової економіки, Франко говорить, що ціни на сільськогосподарську продукцію повинні повністю відшкодовувати витрати та ще й приносити певний зиск. Працюючий повинен прийняти умови конкуренції. «А кому ті ціни занадто низькі, той повинен або пропасти, або покинути вироблювання тих товарів, або подумати про те. Щоб виробляти їх дешевше, ліпше і в більшому множенні» [7]. В перспективі, каже Франко, у торгівлі можна буде обійтись без посередників, усунути кредит та міжнародну торгівлю.

Франко створює свою аграрну програму, спираючись на дослідження сучасних йому економістів Г. Джорджа та М. Флершайма.

Суть її полягає в націоналізації землі та колективно-кооперативному веденні господарства. Треба розвивати, на основі вже отриманого досвіду колективних форм економічного життя, нові паростки громадського господарства. Добре себе зарекомендували позичкові каси та громадські магазини у галицькому селі, тому далі – магазини, що будуть реалізовувати сільськогосподарську продукцію, а дохід повертати її виробникам. Дрібними селянські господарства не повинні залишатись, для них вихід – об'єднуватись у великі фільварки. Їх матеріально повинна підтримати місцева влада чи держава для покращення умов господарювання. Основною турботою держави повинна стати саме сільська громада. З часом хліборобські спілки мають об'єднатися в повітові та крайові, а у Львові на демократичних засадах буде створена Спілка заробітних і господарських товариств Галичини та Великого князівства Краківського, ця Спілка повинна опікуватись і кредитуванням [6].

Ще будучи студентом філософського факультету Львівського університету, Франко досліджував проблеми фінансів, бюджету, лихварства, фіскальної політики. Він навіть мав намір видати підручник із суспільної економії.

Аналіз ученим бюджету Галичини кінця XIX ст. мав на меті з'ясування співвідношення доходів, що приносять західноукраїнські землі Австралійській державі, та видатків для них з імперського бюджету.

Порівняльний аналіз Іван Якович використовує, оцінюючи видатки на розвиток Львівського й Чернівецького університетів і гімназійної освіти західноукраїнських земель. Цифри говорять самі за себе: «з розрахунку на 1 мешканця на розвиток вищої освіти в Сілезії влада надає 377 крейдерів, у Галичині – 14, в Буковині – лише 11 [4].

Франко був переконаний, що культура і просвіта вельми важливі в державному розвитку, бо вони забезпечать її єдність. Тому, враховуючи інтереси власної безпеки, Габсбургам треба було б дбати про національно-культурний розвиток своїх провінцій. Не було секретом, що територія Галичини складала $\frac{1}{4}$ території Австро-Угорщини, а видатки на її шкільництво складали 11,4%. Як катастрофу розцінює І. Франко становище у вищій школі. За матеріальними статками Львівський і Чернівецький університети, Львівська політехніка займали останні місця серед навчальних закладів Австро-Угорщини.

Підсумовуючи ці факти, Франко так характеризує політику австрійської влади щодо українців: «... держава у затратах на народні потреби для народів краю, що стараються де тільки можна дати нам якнайменше з невидною і необхідною школою для нашого культурного розвою» [8].

Розглядаючи структуру доходних статей бюджету монархій Габсбургів, Франко робить висновок, що Галичина платить найнижчий «процент зародковий», тобто прибутковий податок [8]. Це означало низький рівень доходів населення. Низька платоспроможність громадян – наслідок відсталості промисловості та сільського господарства порівняно з іншими регіонами Австро-Угорщини. Наступні розрахунки вченого виявили найвищий відсоток «екзекуції податкової», який засвідчив не тільки бідність українського народу, а й жорстокий визиск населення через податки. Економічні проблеми в розвідках І. Франка вплетені в контекст вивчення проблем розвитку Галичини.

Аналіз соціальної структури населення Західної України, зроблений Франком на початку ХХ ст., свідчить про незначний відсоток середнього класу, але ж саме на цих громадян спирався держава в своєму економічному та культурному розвитку. Оцінюючи причини слабкості промислового потенціалу Галичини, вчений пише: «Наші підприємства відстають або занепадають під вагою податків, а саме автономних, крайових, повітових, громадських і різнорідних конкурентних, які настільки важкі, що роблять неможливою конкуренцію з продуктами інших провінцій, де набагато нижчі податки» [8].

Доказом збереження в Галичині станового характеру оподаткування Франко вважає систему непрямих податків (стосувались предметів споживання). За переконанням Івана Яковича, для прогресу економіки необхідно ввести особисто-прибутковий податок; лише в такому випадку встановиться податкова рівність. Франко доводить необхідність введення оподаткування грошових і товарних бірж, збільшення податків на предмети розкоші. «Оподаткуйте капітал і надлишок нарівні з працею і робітничий клас підніметься. Робітничий клас платить непрямий податок. Цей податок руйнує і вбиває його. На цьому податку і капітал надолує свої втрати, оцінюючи свій товар в чотири рази вище за його справжню вартість при оптовій торгівлі і в десять разів більше – при роздрібній, єдиній, доступній для робітника. Робітник, отже, платить податки і за себе, і за капітал. Чи це справедливо?» [5].

Саме непрямі податки не давали можливості, за твердженням Франка, підняти галицькому селу, а разом з тим – і економіці краю в цілому. Аналізуючи фінансові документи Австро-Угорщини, Франко робить висновок, що західноукраїнські землі забезпечують шосту частину усіх непрямих податкових надходжень імперії Габсбургів. При цьому на одного жителя Галичини припадало у 2,7 рази більше непрямих податків, ніж прямих [7].

У великій спадщині Франка значне місце посідає наукознавство та економічні теорії. Хвилюють вченого питання стосовно науки та її

суспільних функцій. У 1888 р. молодий вчений друкує статтю «Наука і її взаємини з працюючими класами». За Франком, людина і людський поступ – головний предмет науки. Природний простір заповнюється людською історією, релігійними уявленнями. На фоні усього виникає органічна єдність. Справжньою наука є тоді, коли дає не безплідні знання, а знання з користю, які дадуть можливість людині перемагати без великих втрат у вічній боротьбі з природою за існування [9, с. 63]. Справжня наука повинна виконувати такі завдання: вчити і пізнавати закони природи.

Дуже по-сучасному звучить вислів вченого про злиття науки з працею. На початку ХХІ ст. в економічних розробках зарубіжних і вітчизняних учених «обігрується» термін «економіка знань», суть якого – злиття людського інтелекту та виробничої діяльності.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи усе вищеперераховане, можна погодитись із висновком І. Франка, що низька податкова спроможність західноукраїнського краю викликана його економічною відсталістю та недорозвиненістю промисловості. Податкова політика імперії стримувала економічний розвиток Західної України та підривала її господарську діяльність. В кінці ХІХ ст. продуктивні сили Галичини були вкрай виснажені, а населення зубожіло. І. Франко вважав: «Спостерігаючи за діями австрійського уряду в Галичині одразу помічаємо в них якесь гарячкове прагнення урвати якомога більше, розорити народ якнайшвидше законно, чи без закону, або навіть, всупереч закону» [2].

Погляди Франка – і філософські, і політичні, і економічні – це погляди національного оптиміста.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дієперов В. Іван Франко і аграрна економіка // Економіка України. 2006. № 6. С. 56–62.
2. Злупко С. Проблеми формування і розвитку національної економіки в науковій творчості Івана Франка // Економіка України. 2006. № 7. С. 55–62.
3. Злупко С. М. Праці Івана Франка з регіоналістики // Регіональна економіка. 2006. № 2. С. 55–62.
4. Злупко С. М. Фінанси, банківництво і фіскальна політика у працях Івана Франка // Фінанси України. 2006. № 3. С. 141–149.
5. Злупко С. Іван Франко і економічна думка світу. Львів : Видавничий центр Львівського університету ім. І. Франка, 2006. 332 с.
6. Левинський В. Франко як економіст. Скрентон : Вид-во українського робітничого союзу, 1957. 101 с.
7. Львовчкін С. В., Федосов В. М., Юрій В. І. Фінансова думка України: енциклопедія. Київ – Тернопіль : Кондор – Економічна думка, 2010. 584 с. (Т. II).
8. Небрак В. В. Українська фінансова думка др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст. К. : Кондор, 2007. 223 с.
9. Злупко С. Наукознавство та економічні науки у візії Івана Франка // Економіст. 2006. № 7. С. 60–63.
10. Українська економічна думка: хрестоматія / [упор. С. М. Злупко]. К. : Знання, 2007. 694 с.

Дата надходження до редакції – 10.07.2017 р.